

ЛІХОВІЦЬКИЙ Я. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Ужгородський національний
університет)

УДК 343.971

ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА ЗАСУДЖЕНИХ У МЕХАНІЗМІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей віктимної поведінки засуджених в аспекті кримінальної активності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Виділено та проаналізовано три види такої поведінки. Ризикована віктимна поведінка виявляється у вчиненні засудженим правопорушення, що передує злочину проти нього та пов'язане з ним. Провокуюча віктимна поведінка має у своїй основі необґрунтований об'єктивною необхідністю вплив засудженим на працівника вказаної служби, що призводить до кримінальної реакції з його боку. Пасивна віктимна поведінка проявляється в бездіяльності засудженого щодо захисту власних прав.

Ключові слова: працівник Державної кримінально-виконавчої служби, засуджений, віктимність, поведінка, провокація, ризик, пасивність.

Статья посвящена исследованию особенностей виктимного поведения осужденных в аспекте криминальной активности персонала Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Выделены и проанализированы три вида такого поведения. Рискованное виктимное поведение проявляется в совершении осужденным правонарушения, предшествующего преступлению в отношении него и связано с ним. Провоцирующее виктимное поведение – необоснованное объективной необходимостью воздействие осужденного на работника указанной службы, приводящее к криминальной реакции с его стороны. Пассивное виктимное поведение проявляется в бездействии осужденного по защите своих прав.

Ключевые слова: работник Государственной уголовно-исполнительной службы, осужденный, виктимность, поведение, провокация, риск, пассивность.

The article is devoted to examination of peculiarities of victimous behaviour of convicts in the aspect of criminal activity of personnel of State Criminal Executive Service of Ukraine. It defines and analyses three types of such behaviour. Risky victimous behaviour is expressed in convict's committing a trespass, preceding the crime against him and immediately connected with it. Provocative victimous behaviour is based on unjustified by any objective reasons convict's influence of the officer of the service analysed resulting in criminal feedback. Passive victimous behaviour is expressed in convict's inactivity concerning protection of his personal rights.

Key words: officer of State Criminal Executive Service, convict, victimous nature, behaviour, provocation, risk, passivity.

Вступ. Відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, поряд з окремими соціально бажаними результатами, забезпечуваними функціонуванням пенітенціарної системи, неодмінно пов'язане з дією низки деструктивних факторів на особистість засудженого. Їх наслідки в кримінологічній науці зазвичай пов'язуються з ефектами призононізації. Втім, ними не обмежуються. Аналіз судової практики засвідчує наявність особливих чинників віктимізації засуджених, які сприяють вчиненню щодо них злочинів працівниками Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС). Вчасне їх діагностування та нейтралізація є невід'ємним елементом системи запобігання злочинам у сфері службової діяльності, які вчиняються працівниками ДКВС.

Наукові і практичні проблеми віктимної поведінки засуджених були предметом досліджень В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, А.Х. Степанюка, І.С. Яковець й деяких інших вчених. Проте наявні напрацювання сфокусовані здебільшого довкола проблеми злочинності серед засуджених. Натомість бракує наукової інформації про особливості віктимної поведінки засуджених як складової частини механізму індивідуальної злочинної поведінки працівників ДКВС у сфері службової діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є опис та пояснення видів і змісту віктимної поведінки засуджених в аспекті вчинення щодо них злочинів у сфері службової діяльності працівниками ДКВС.

Результати дослідження. Як зауважував Г. фон Гентінг, жертва та злочинець взаємопов'язані через систему соціальних процесів виникнення злочинності та протидії їй; вони взаємно визначають та детермінують свої дії. Відтак жертва сприяє формуванню злочинця; вона інтегрується зі злочинцем, провокує його, а тому неявно приймає на себе статус жертви, погоджується бути потерпілою від злочину [1, с. 124–126]. Таким чином, можливо вести мову про віктимогенну інтеракцію засудженого та працівника ДКВС.

Але, як слушно зазначають Ю.В. Бауліни та В.І. Борисов, кримінологічне значення має не будь-яка поведінка жертви злочину, а тільки така, що сприяє виникненню злочинної рішучості та її реалізації або створює конкретні життєві ситуації, що передують вчиненню конкретного злочину [2, с. 240]. У цьому аспекті варто погодитись і з О.М. Джужею та Є.М. Моїсеєвим у тому, що віктимна поведінка може бути необережною, ризикованою, провокуючою, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, внаслідок чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках – вчиненню злочину [3, с. 12; 4, с. 62]. У роботах А.Ф. Зелінського знаходимо схожу класифікацію, згідно з якою виділяються: конфліктна віктимна поведінка, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник. Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність; провокуюча; легковажна (довірливість і наївність, створення аварійних ситуацій тощо) [5, с. 85]. Також у науковій літературі часто зустрічається й диференціація віктимної поведінки на правомірну (позитивну), нейтральну та неправомірну (негативну) [6, с. 147; 7, с. 124 та ін.].

Це – традиційні для кримінологічної науки видові поділи віктимної поведінки, обґрунтованість якого перевірена дослідною та кримінально-превентивною практикою. Тож цілком можливим, вважаємо, використати його і для потреб цього дослідження, дещо специфікувавши під особливості його предмету, зокрема для структурованого опису та пояснення функціональних віктимогенних факторів індивідуальної злочинної поведінки працівників ДКВС у сфері службової діяльності.

Відомо, що найбільшою мірою віктимність засуджених проявляється в механізмі насильницького перевищення влади щодо них з боку персоналу колоній. Здійснене нами узагальнення матеріалів кримінальних справ та проваджені по вказаній категорії кримінальної активності, а також зібрані експертні оцінки та опитування колишніх засуджених дозволяють виділити такі групи віктимогенних поведінкових факторів (видів віктимної поведінки).

І. Ризикована віктимна поведінка – протиправна поведінка засуджених, що передуює вчиненню щодо засудженого злочину працівником (працівниками) ДКВС. Правопорушення, таким чином, набуває значення своєрідного подразника, каталізатора для розгортання

кримінальної активності. Сам злочин, відтак, є реакцією на правопорушення, а тому неодмінно прямо чи опосередковано пов'язується зі спеціальним правовим статусом злочинця – службової особи, яка має забезпечувати застосування до засуджених необхідних заходів правового впливу. Останні ж або перевищуються, або використовуються лише як привід для реалізації антисуспільної установки працівника ДКВС. У залежності від характеру та змісту предикатного (у віктимологічному значенні) правопорушення з боку засудженого можливо виділити такі підвиди ризикованої віктимної поведінки:

1) *порушення режиму відбування покарання засудженими*: а) відмова від виконання робіт по благоустрою, прибиранню території та іншої роботи – 38% випадків насильницького перевищення щодо засуджених влади працівниками ДКВС; б) порушення розпорядку дня, зокрема продовження перебування після команди «Відбій» не в житлових приміщеннях, невиконання команди «Підйом», невихід у їдальню (на обід) – 21%; в) самовільне залишення призначеного для перебування засуджених ізольованого приміщення – 18%; г) самовільний вихід зі строю – 15%; д) зберігання, розповсюдження заборонених режимом предметів – 5%; е) вживання спиртних напоїв – 2%; ж) порушення вимог щодо носіння одягу встановленого зразка – 1%;

2) *вчинення злочину або замаху на злочину*:

а) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України), а також опір працівникам ДКВС під час виконання ними своїх службових обов'язків (ст. 342 КК України). У своїй сукупності ці злочини складають близько 70% всіх випадків кримінальної ризикованої віктимної поведінки засуджених. При цьому важливо наголосити на тому, що у випадку застосування працівниками ДКВС насильства до засудженого воно лишається, як правило, не виявленим, латентним. І якщо прояви злісної непокори, виходячи з преюдиційних особливостей цього складу злочину, фактично означають неодноразове порушення вимог режиму, на які вказувалося вище (а тому насильницьке перевищення влади може застосовуватися й неодноразово за фактами попередніх дисциплінарних проступків), то серед проявів опору в структурі віктимної поведінки переважають такі: активне перешкоджання проведенню обшуку – 75%; активна фізична протидія реалізації працівниками ДКВС інших своїх повноважень (опір під час доставлення засудженого, на якого накладено відповідне дисциплінарне стягнення, до ДІЗО, карцеру або приміщення камерного типу тощо) – 25%;

б) незаконне виготовлення, придбання, зберігання, носіння, перенесення, збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів (ст.ст. 307, 309, 311 КК України) – близько 25% випадків вчинення злочинів як приводів для кримінального насильства щодо засуджених із боку працівників ДКВС.

При цьому зауважимо, що супутнім вельми потужним віктимогенним фактором провокуючого характеру під час вчинення вказаних наркозлочинів є:

1) намагання засудженого під час його затримання оперативними чи іншими працівниками виправної колонії позбутися наявних при ньому наркотичних засобів (викинути, знищити їх). У таких випадках, застосовуючи кримінальне насильство до засудженого працівники ДКВС, керуються так званими службістськими мотивами, в основі яких лежить прагнення до розкриття злочину, забезпечення необхідних показників роботи оперативних підрозділів, а також своєрідного «виховного» ефекту для запобігання в майбутньому подібної поведінки;

2) звинувачення працівників ДКВС в інсценуванні злочину та обвинувачення завідомого невинної для них особи засудженого в його вчиненні. Таким чином, відбувається не просто спроба уникнути кримінальної відповідальності за злочин у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а й активний тиск на працівників колонії, безпосередньо пов'язаний із необхідністю захищатися останніми від звинувачень в злочинній діяльності. Відтак поведінка засудженого виступає чинником активізації, підсилення дії захисних механізмів в поведінці працівників ДКВС, мотивація діяльності яких набуває досить складних, змішаних рис. У ній суттєву роль починає відіграти не тільки так звані службістські мотиви, а й захисні, що фундуються потребою забезпечен-

ня соціальної безпеки. Останні є досить потужним джерелом агресії; в них відображається прагнення утвердити вітальні інтереси для конкретної особистості, джерелом загрози яких стає відповідний засуджений;

в) втеча (або спроба втечі) з місць позбавлення волі або з-під варти – 5%. Кримінальне насильство в таких випадках застосовується працівниками ДКВС як комплексна реакція, в основі якої знаходиться:

– прагнення до помсти за погіршення засудженим показників їх службової діяльності, необхідності працювати в умовах надзвичайної події, імовірного застосування до них дисциплінарних стягнень, а також притягнення винних до кримінальної відповідальності за службову недбалість. При цьому досить часто сам факт втечі розцінюється працівниками ДКВС як особиста образа;

– прагнення забезпечити власну безпеку через створення сприятливих умов для несення служби, які б виключали в подальшому подібні ситуації форс-мажору. У цьому виявляється й прихований превентивний вплив як на того засудженого, який вчинив спробу втечі, так і на інших.

Таким чином, саме наявність цілого комплексу негативних наслідків для працівників ДКВС як по службі, так і ризик кримінальної відповідальності за допущення втечі з місць позбавлення волі або з-під варто й зумовлюють підвищену агресивність по відношенню до засудженого, який вчинив втечу чи її спробу (замах).

II. Провокуюча віктимна поведінка, що має у своїй основі необґрунтований об'єктивною необхідністю вплив на інших осіб (зокрема, на працівників ДКВС), який в конкретній ситуації з високою частотою вірогідності здатен призвести до зворотної реакції у виді злочину щодо засудженого. Аналіз кримінальних справ та проваджень про насильницьке перевищення влади працівниками ДКВС, а також узагальнення зібраних нами експертних оцінок дає підстави виділити такі види провокуючої віктимної поведінки засуджених:

1) *негативна провокуюча поведінка*: зухвала поведінка засудженого під час спілкування з працівниками ДКВС, їх образа і т.п. Як правило, засуджені не часто вдаються до такої манери спілкування. В основному вона притаманна так званим «заперечувальникам» (засуджені з яскраво вираженими, стійкими антисуспільними установками, демонстративно зневажливою, цинічною поведінкою), а також засудженим, які перебувають у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння;

2) *позитивна провокуюча поведінка*, що є антиподом попередньо описаній, однак за значенням часто виявляється ідентичною. Вона, зокрема, полягає в наполегливому відстоюванні засудженим власних прав, домагання належного виконання працівниками ДКВС своїх службових обов'язків, зокрема щодо створення належних санітарних умов, забезпечення доступу до медичних послуг, отримання лікарських препаратів тощо. Підвищеною віктимногенністю в цьому аспекті характеризуються дії засудженого, спрямовані на привернення уваги на аморальну поведінку працівників ДКВС, висловлення їм зауважень щодо необхідності дотримання ними вимог законодавства, етичних норм поведінки і т.п. Так, наприклад, молодший інспектор відділу нагляду та безпеки Цуманської виправної колонії № 84, визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України, під час допиту в судовому засіданні показав, що він визнає, що порушив норми етики, неправильно спілкувався із засудженим, тому останній зробив йому зауваження, у відповідь на яке він наніс один удар кулаком в обличчя і два удари в тазову частину тіла засудженому [8];

3) *зловживання правом засудженими*. Зауважимо, що в загальній теорії права й досі триває досить гостра дискусія щодо доцільності чи недоцільності використання категорії «зловживання правом». Із цього приводу вийшла друком не одна наукова праця. Втім, не втручаючись у цю полемічну сферу (вочевидь, вона не є ані завданням, ані предметом нашого дослідження), зауважимо, що ми стоїмо на позиціях наявності цього феномену правової дійсності та необхідності його всебічного дослідження.

Л.М. Шишилов із цього приводу обґрунтовано, на нашу думку, акцентує на тому, що феномен зловживання правом насправді існує, оскільки в правовій дійсності виникають си-

туації, коли особа здійснює своє суб'єктивне право, формально не порушуючи юридичних норм, але завдає шкоди суспільним або особистим інтересам іншої особи. З одного боку, ці дії не підпадають під поняття правопорушення, а з іншого, вони є суспільно шкідливими або навіть небезпечними [9]. Із цими міркуваннями, вважаємо, є сенс погодитись, адже: по-перше, позитивне право є досить інертною матерією, яка далеко не завжди відповідає динамізмові суспільних перетворень, відстаючи від них; по-друге, сама позитивно-правова форма може не охоплювати всіх можливих конкретних життєвих ситуацій, на які розрахована, що їй сприяє її використання в неправових цілях.

Безумовно, проблема зловживання правом як взагалі, так і в криминологічній науці зокрема ще потребує фундаментальних розробок. У цьому ж дослідженні ми лише вкажемо на зв'язок ситуацій зловживання правом із боку засуджених з їх віктимізацією. До одних із найбільш поширених різновидів такої поведінки можливо віднести зловживання правом на шлюб.

Так, відповідно до Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5, державна реєстрація шлюбу із засудженими, які відбувають покарання в установах виконання покарань, проводиться відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцезнаходженням цієї установи на загальних підставах, передбачених законодавством України [10]. Така норма цілком закономірно накладає на працівників установ виконання покарань низку обов'язків щодо забезпечення користування засудженими правом на шлюб. Це є досить обтяжливою процедурою, яка вимагає організації прибуття до колонії працівників РАЦСУ та забезпечення інших необхідних умов. Разом із тим, як засвідчує практика, засуджені нерідко користуються цим правом, керуючись не дійсними намірами на створення сім'ї, а прагненням до нетривалих інтимних стосунків, які в умовах відбування покарання на легальній основі є можливими лише з дружиною (чоловіком). Завершення останніх, як правило, супроводжується розривом шлюбу. З появою нового «кандидата» на подібні стосунки засуджений знову звертається із вимогою забезпечити йому право на шлюб.

III. Пасивна віктимна поведінка має місце в тих випадках, коли засуджений, не допускаючи жодних правопорушень, випадків зловживання своїми правами, проявляє бездіяльність щодо захисту власних прав від їх злочинних порушень із боку працівників ДКВС. Таким чином, відбувається стимулювання до їх повторення та перетворення положення такого засудженого у перманенто жертвне.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що віктимна поведінка засуджених в аспекті вчинення щодо них злочинів у сфері службової діяльності працівниками ДКВС є найбільш виразною по відношенню до детермінації кримінального насильства. Така поведінка може бути трьох видів: ризикована, провокуюча та пасивна. Кожній із них властивий особливий механізм впливу на прийняття та реалізацію працівником ДКВС рішення про вчинення злочину. Водночас зазначимо, що віктимогенні фактори індивідуальної злочинної поведінки працівника ДКВС у сфері службової діяльності не вичерпуються виключно їх роллю в генезі насильницького перевищення влади. Напевно не можна виключати й випадки одержання неправомірної вигоди працівником ДКВС, поєднане з її вимаганням. Втім, судовій практиці такі випадки не відомі. Вони лишаються абсолютно латентними, а тому сформувавши належний емпіричний матеріал не видається за можливе.

Акцентуємо на тому, що віктимогенні фактори індивідуальної злочинної поведінки працівника ДКВС у сфері службової діяльності є важливою складовою частиною розгортання кримінальної активності та здатні виявляти свій вплив на кожній з її стадій. Поєднуючись з іншими елементами криминогенної ситуації, набуваючи в ній динамічних параметрів у взаємодії (інтеракції) з особою злочинця, віктимогенні фактори виступають як приводи для початку злочинних дій або їх каталізатором, інтенсифікуючи перебіг та обтяжуючи наслідки. Їх врахування є необхідним під час розробки ефективної системи запобігання злочинам, які вчиняються працівниками ДКВС у сфері службової діяльності. Перспективи подальших досліджень за цим напрямом вбачаються в розробці віктимологічних заходів запобігання злочинам означеної категорії.

Список використаних джерел:

1. Henting H. The criminal and his victim / H. Henting. – New-York : Schocken Books, 1979. – 461 p.
2. Потерпілий від злочину : міждисциплінарне правове дослідження / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х. : Вид-во Кроссрод, 2008. – 367 с.
3. Джу́жа О.М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти) / О.М. Джу́жа, Є.М. Моїсеєв. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 51 с.
4. Моїсеєв Є.М. Кримінологічна віктимологія / Є.М. Моїсеєв, О.М. Джу́жа, В.В. Васи́левич та ін. ; за заг. ред. проф. О.М. Джу́жі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
5. Зелінський А.Ф. Кримінологія : курс лекцій / А.Ф. Зелінський. – Х. : Прапор, 1996. – 260 с.
6. Давиденко В.Л. Провокуюча поведінка жертви насильницького злочину / В.Л. Давиденко // Наше право. – 2014. – № 7. – С. 146–149.
7. Кримінологія. Загальна частина / кол. авт. А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, Л.М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2010. – 240 с.
8. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області : Справа № 0305/559/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22598942>.
9. Шишилов Л.М. До питання про поняття та сутність зловживання правом / Л.М. Шишилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/249-tioriuagov/14812-2011-01-19-03-16-54.html>.
10. Державна реєстрація шлюбу з особами, засудженими до позбавлення волі : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 20.07.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0054323-11>.

ПАРАМОНОВА О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри державно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

УДК 343.615.3:342.746

ОБЪЕКТИВНА СТОРОНА НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ АБО ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ

Стаття присвячена кримінально-правовому дослідженню ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 140 Кримінального кодексу України. Запропоновано визначення неналежного виконання професійних обов'язків у контексті такого діяння та обґрунтовано необхідність удосконалення його законодавчої конструкції.

Ключові слова: *неналежне виконання професійних обов'язків, дія, бездіяльність, тяжкі наслідки, причинний зв'язок.*

Статья посвящена уголовно-правовому исследованию признаков объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 140 Уголовного кодекса Украины. Предложено определение ненадлежащего исполнения профессиональных обязанностей в контексте такого деяния и обоснована необходимость усовершенствования его законодательной конструкции.

Ключевые слова: *ненадлежащее исполнение профессиональных обязанностей, действие, бездействие, тяжкие последствия, причинная связь.*

